

**Валентина Лучанська
(Сімферополь)**

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І МИСЛЕННЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Проєкт угоди про асоціацію Україна–Європейський Союз, підписання якого планується здійснити в кінці 2009 року, містить ряд положень щодо адаптації України до стандартів ЄС у сфері захисту навколишнього середовища. План дій з довкілля охорони, який існує в Україні, містить перелік проєктів законодавчих і нормативних актів, цільових і науково-технічних програм, організаційно-економічних заходів, здійснення яких необхідне на перших етапах переходу до усталеного розвитку. Біосфера, як і її окремі екосистеми, здатна переносити значні антропогенні навантаження завдяки можливості саморегуляції, самоочищення і самовідновлення. Проте ці властивості мають природні межі. Людина не може жити поза природою, вона завжди користувалася її ресурсами. Виникнення і розвиток цивілізації сприяли посиленню експансії людства в біосфері. Зростання тиску на природу порушує її природні можливості, негативно позначається на умовах життя не лише сучасних жителів, а й може зробити неможливим життя наступних поколінь. У зв'язку із цим виникає необхідність виховання нової особистості, орієнтованої на розумну взаємодію з природою. Усвідомлення того, що людина, хоч і володіє культурною спадщиною, не є домінантою біосфери, накладає відповідальність за збереження всіх форм життя і всієї її закономірної цілісності на всіх членів суспільства.

Майбутнє природи і доля планети залежать від екології культури, духовності кожної людини, людства в цілому. Прогрес людства немислимий без істотних обмежень його впливу на біосферу, без розуміння того, що саме вона і є той єдиний чинник, здатний забезпечити стійке існування всіх живих істот, включаючи і саму людину.

Екологічна тематика включена в сферу гуманітарних досліджень, у природні та технічні науки, вона пронизує не лише наукові знання, а й сферу свідомості людини. Велике значення мають такі базові компоненти соціального розвитку, як екологічна культура, екологічне мислення, що орієнтують людину (суспільство) на коеволюційний шлях розвитку, «партнерські стосунки» з природним середовищем – місцем існування й виробничої діяльності, що припускає наявність визначеного і достатньо високого рівня екологічних знань, екологічної свідомості. Екологічна культура стає необхідною в аспекті адекватного осмислення наукової картини світу і перспектив розвитку людства. Екологічна проблема може і повинна мати філософський, культурологічний вимір, він пов'язаний з трансформацією світогляду в умовах екологічної кризи. Велике значення мають положення філософської антропології про творчу природу людини, про інтегральну сутність особи. В історичній культурній спадщині різних етносів міститься немало можливостей, актуальних і корисних відомостей, фактів, відродження яких може активізувати і розвивати процес екологічного виховання людей. Суть його полягає у формуванні відповідально-позитивного, етично-естетичного ставлення людей до природи як до соціальної й загальнолюдської цінності. У свідомість людей починає входити уявлення про людство як єдине ціле, що робить необхідним пошук довготривалих стратегічних настанов у взаєминах природи й суспільства.

Коріння екологічних думок сягає в глибоку давнину. Ідея взаємозв'язку людини з природою піднімається у творах класиків філософії – Платона, Арістотеля, І. Канта, Р. Гегеля, Марка Аврелія, А. Бергсона, Ф. Бекона, Л. А. Сенеки, Л. Фейєрбаха, Е. Фромма, А. Ейнштейна, Ф. Енгельса та ін. Ідеї про глобальну діяльність людини почали проникати в науки про Землю із середини XIX ст. У 1863 р. вийшли у світ книги Ч. Лайєля «Геологічні докази старовини людини» і Т. Гекслі «Про положення людини в ряді органічних істот», в яких робилися спроби зрозуміти людство як геологічне і біологічне явища. У цьому ж ключі працювали Дж. Меррей, Тейяр-де-Шарден і Е. Леруа. Спираючись на дані палеонтології, антропології, теології, вони висунули концепцію всепланетної

«гармонійної сфери свідомості – мислячої оболонки Землі». Проблему перетворення біосфери в новий якісний стан розробляли також Р. Марш, Ф. Ратцель, Э. Реклю, Р. Шерлок та ін. У творчій співдружості В. В. Докучаєва і В. І. Вернадського – учителя й учня – був здійснений прорив до біосферно-космічного наукового мислення.

В. І. Вернадський аргументовано показав закономірний характер становлення людства в глобальній, геологічній його якості. Біосфера почала досліджуватись як цілісна інтегральна оболонка Землі, що зазнає постійного антропогенного пресингу. До В. І. Вернадського існував розрив між науками про Землю, життя, людське суспільство. Він першим виявив необхідність і принципову можливість синтезу знань з метою розробки глобальної діяльності людства в контексті еволюції біосфери. Він довів, що в структурно-функціональному і просторово-часовому аспектах організованість біосфери створюється і зберігається впродовж мільярдів років існування завдяки діяльності живих організмів. Саме із цих позицій доцільно розглядати біосферу як місце існування живої речовини стосовно ситуації її сучасного стану, визнаного критичним.

В. І. Вернадський розглядав біосферу як особливе геологічне тіло, будова і функції якого визначаються особливостями Землі і Космосу, а живі організми, популяції, види і вся «жива речовина» – як форми й рівні організації біосфери. Кожна форма й рівень живої речовини «вилучають» з навколишнього середовища необхідні елементи і «повертають» їй відпрацьоване. Одні види споживають речовину безпосередньо з навколишнього середовища, інші – використовують продукти, перероблені і виділені першими, треті – другими, четверті – третіми і так до тих пір, поки речовина знову не повернеться в первісний стан і не потрапить у навколишнє середовище. Жива речовина в результаті активно впливає на геохімічну міграцію атомів, впливаючи на біосферу. Завдяки такій взаємодії за сотні мільйонів років геологічної історії зберігається стабільність біосфери в цілому.

Біосферна міграція хімічних елементів прагне до максимального свого прояву. Залучаючи неорганічну речовину до «вихорів життя», організми здатні із часом проникати в раніше недоступні їм ділян-

ки планети, збільшуючи свою геологічну активність [1–2]. Такий системний підхід до визначення ролі живих істот у біосфері дозволив В. І. Вернадському по-новому оцінити масштаби і глибину наслідків діяльності людини на сьогоднішній і майбутній Землі. Видатний учений не тільки кількісно передав загальну вагу живої речовини (від тисячі до десяти тисяч трильйонів тонн), а й обґрунтував висновок про те, що з появою людства останнє набуває тенденції до перетворення на могутню геологічну і космічну силу, діючи як «єдине ціле».

Справді, людина – істота біосоціальної – продовжує еволюцію органічної матерії в специфічних, властивих тільки їй формах. Вона стає носієм універсального типу зв'язків, бо соціальна потужність «пов'язана з її мозком, з її розумом і направленим цим розумом працею». Якщо живі організми, включаючи вищих тварин, не знаходять у навколишньому середовищі сприятливих умов для існування, вони пристосовуються до нових (якщо це не вдається – гинуть). Люди за допомогою знарядь праці здатні виробляти продукти, які природа не створює або виробляє мало. Використовуючи природне середовище, соціум забезпечує себе засобами існування, маніпулюючи матеріальними потоками живої праці й продуктами своєї діяльності. У цьому полягає «секрет» того, що людство, незважаючи на незначну величину своєї біомаси, створює другу, штучну, природу, «доповнюючи» природну [1–2].

Так, М. Мойсеєв увів термін «екологічний імператив» за аналогією із знаменитим моральним імперативом І. Канта. М. Мойсеєв, який зробив значний внесок у створення наукових моделей стійкості біосфери, прийшов, зрештою, до висновку про необхідність філософського, разом з науковим, дослідження екологічної проблеми. Він поставив питання: що змусить людство жити за тими рекомендаціями, які виробляє наука? [8–9].

Екологічна проблема має своє глибинне коріння в системах світоглядного плану, які становлять інтерес для філософії і культурології. Екологічні цінності стали цінностями домінуючого світогляду і нової культури. Мова йде про перегляд цінностей техногенної цивілізації, про відмову від технологічного ставлення до світу. Саме тому екологія є не тільки наукою, а й філософією [5–6]. Виникнення різного роду світо-

глядних орієнтацій, пов'язаних з осмисленням екологічних проблем, свідчить не лише про активні пошуки, що ведуться у світовій культурі, а й одночасно про зародження в лоні «технічної» і «раціональної» західної цивілізації нових ціннісних орієнтацій, що тягнуть уже до критики раціоналізму.

Розуміння екологічних проблем як науково осмислених, закріплених в індивідуальній і масовій свідомості, стає центральним у міжнародно орієнтованій соціокультурній системі освіти, що формується в процесі глобалізації сучасного соціуму. У результаті, екологічна культура зможе виконати свою головну місію – сприяти переорієнтації людини (людства) на планетарні цінності: збереження ресурсів живої і неживої природи. У свідомість людей починає входити уявлення про людство як єдине ціле, а це робить необхідним пошук довготривалих стратегічних настанов у взаєминах природи й суспільства [6].

Глибинна екологія – популярний, особливо на Заході, термін. Уперше він був запроваджений норвезьким філософом Арне Наєсом (Arne Naess) у 1972 р. в праці «The Shallow and the Deep, Long-Range Ecological Movements». Глибинна екологія – це філософія, світогляд, ідеологія, які ставлять на перше місце рівноцінність людського та іншого життя. Основа глибинної екології – наша глибока інтуїція та пізнання на власному досвіді самих себе і навколишнього середовища, яке включає також екологічну свідомість.

Ключові концепції глибинної екології викладені в праці Б. Деволла і Дж. Сешнса «Глибинна екологія» (Bill Devall, George Sessions «Deep Ecology») [3]. Зокрема, у ній йдеться про те, що:

1. Благополуччя і процвітання людства та всіх інших форм життя на землі мають цінність самі по собі. Цінності всіх інших форм життя не залежать від їх корисності для людства.

2. Багатство й різноманітність форм життя сприяють реалізації цих цінностей і також є цінностями самі по собі.

3. Люди не мають права скорочувати це багатство й різноманітність, якщо тільки це не потрібно для задоволення життєво важливих потреб.

4. Процвітання людського життя і культур разом з істотним скороченням народонаселення. Процвітання всіх інших форм життя вимагає такого самого скорочення.

5. Нинішнє втручання людини в навколишній природний світ є надмірним, і ситуація швидко погіршується.

6. Стратегію, отже, необхідно змінити. Ця стратегія впливає на основні економічні, технологічні й ідеологічні структури.

7. Зміна ідеології полягає в зміні оцінки якості життя (життя зі сприйняттям внутрішньої цінності), а не в прагненні до все вищих життєвих стандартів. Має бути глибоке розуміння відмінності між великим і великим.

8. Ті, хто приймають вищезазначені положення, зобов'язані прямо або опосередковано намагатися вносити в життя необхідні зміни.

«Глибинна екологія» – школа екологічної філософії (Дж. Мейсі, Дж. Сід, М. О'Коннор та ін.) – є новою парадигмою мислення. Вона не є етичною теорією. Глибинні екологи закликають до перетворення фундаментальних принципів нашого ставлення до природи. Цими принципами можуть бути: поважання права всіх на життя і процвітання; співчуття іншим життєвим формам; максимізація розмаїтості життя людини й інших істот. Прихильники «глибинної екології» відстоюють фундаментальні соціокультурні зміни.

Праця Гьосле Вітторіо, професора університету Norte Dame (США), одного з провідних сучасних німецьких філософів, який має дослідження в царині метафізики, етики, історії філософії та практичної філософії, «Практична філософія в сучасному світі» (Hölsle Vittorio «Praktische Philosophie in der modernen Welt») стала класичним провідником у напрямку збереження навколишнього середовища [4]. Зокрема, німецький філософ говорить про те, що екологічна криза, навіть якщо вона закладена в сутності людини, аж ніяк не є вічною структурною рисою духу. Ця криза глибоко вкорінена в історію європейської культури і стала можливою тільки за певних історичних обставин. Давнє положення про людину як мікрокосм свідчить про те, що в людині в сконцентрованому вигляді представлено все буття. З огляду на глобальні екологічні проблеми, що тлумачаться в термінах онтологічної кризи людства, В. Гьосле прагне обґрунтувати матеріальну етику цінностей людини.

Аналіз методологічних аспектів упровадження екологічної культури свідчить про те, що принцип екологічного мислення

забезпечує усвідомлення безпосередньої прямої залежності між станом довкілля та станом здоров'я людини. Основне питання екологічної етики – яке наше ставлення до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права).

Таким чином, гуманітарний принцип, або принцип екологічної культури, декларує основні шляхи формування індивідуального стилю поведінки і є невід'ємним елементом розв'язання екологічних проблем. До основних напрямів цього процесу слід віднести художньо-естетичний підхід, тобто вироблення гармонійних форм цілісного сприйняття довкілля; моралістичний підхід, тобто встановлення та усвідомлення певних норм взаємин між людиною та природою, виключення будь-яких елементів конфронтації та силового розв'язання спірних питань екологічного змісту, моральна турбота про наступні покоління, а також патріотичний підхід, тобто виховання переконань у тому, що захист та збереження природи є одним з найважливіших державотворчих завдань. Екологічна свідомість – синтетичне явище матеріального й духовного життя суспільства і людини. Воно, з одного боку, безпосередньо пов'язане зі складною системою взаємин людини з природою, а з другого, – із сукупністю людських відносин у системі суспільства і культури. Екологічні проблеми є глобальними і пріоритетними серед цивілізаційних завдань. Основні напрями формування екологічної культури не можуть бути ефективно реалізовані, якщо природоохоронні принципи не будуть упроваджені у свідомість суспільства шляхом масового виховання і пропаганди охорони навколишнього середовища. Екологічна культура – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого положення у всесвіті, відношення людини до світу. Екологічна культура надзвичайно важлива, особливо зараз. Вона допоможе людині усвідомити свій справжній стан, зрозуміти своє призначення в плані збереження живої природи для нащадків, збереження цієї краси у всьому її різноманітті.

1. Вернадский В. И. Биогеохимические очерки (1922–1932). – М.; Ленинград, 1940. – С. 473; Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. – М., 1977. – С. 28.

2. *Вернадский В. И.* Избранные сочинения. – М.; Ленинград, 1954. – Т. 1. – С. 355.
3. *Деволл Б., Сеинс Дж.* Глубинная экология. – К., 2005.
4. *Гьосле В.* Практична філософія в сучасному світі / Пер. з нім., примітки та післямова А. Єрмоленка. – К., 2003.
5. *Лучанська В. В.* Філософсько-культурологічні виміри екології культури в сучасному світі // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри: Міжнародна наукова конференція. 26–27 березня 2009 р. – К., 2009.
6. *Лучанская В. В.* Воспитание экологического образа мысли как важнейшая часть гуманизации жизни социума в III тысячелетии // Культура народов Причерноморья с древнейших времен до наших дней: XVII научные чтения. 24–25 ноября 2004 г. – Симф., 2004.
7. *Лучанская В. В.* Факторы воспитания гуманитарной культуры личности на рубеже веков // Международный симпозиум «Человек и христианское мировоззрение»: Альманах. – Симф., 2006. – Вып. 11. – С. 167–169.
8. *Моисеев Н. Н.* Восхождение к разуму. – М., 1993.
9. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М., 1990.